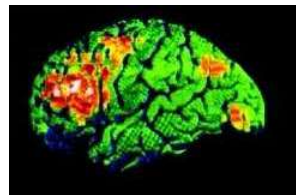
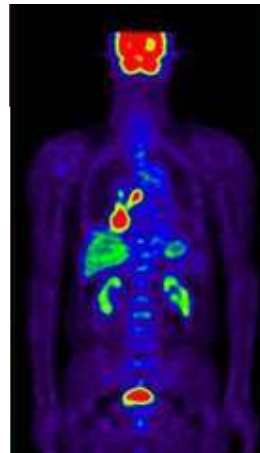
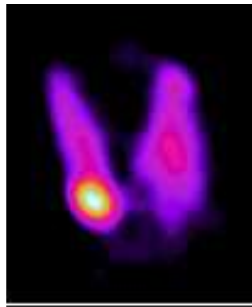

Az atommag: radioaktivitás, mag sugárzások. Az izotópos nyomjelzéses technikák fizikai

alapjai

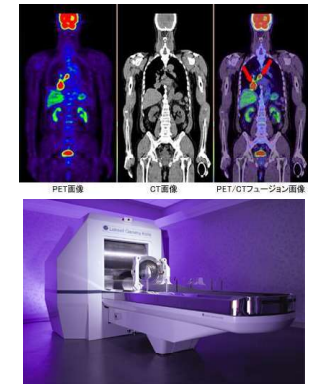
Smeller László

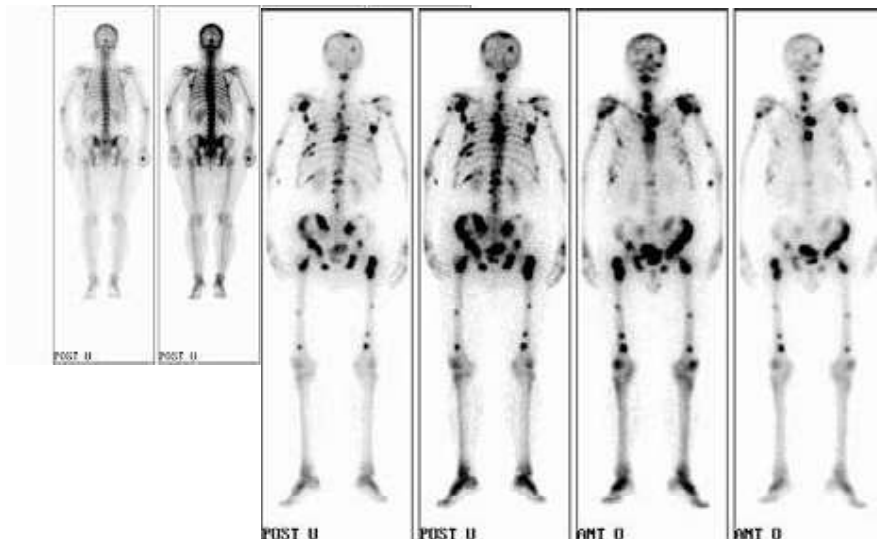
Miért érdekes?

Radioaktív izotópok ill. sugárzások

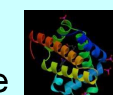
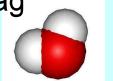

- orvosi felhasználása:
  - diagnosztika (izotópdiaosztika)
  - terápia (sugárterápia)
  - farmakokinetikai vizsgálatok

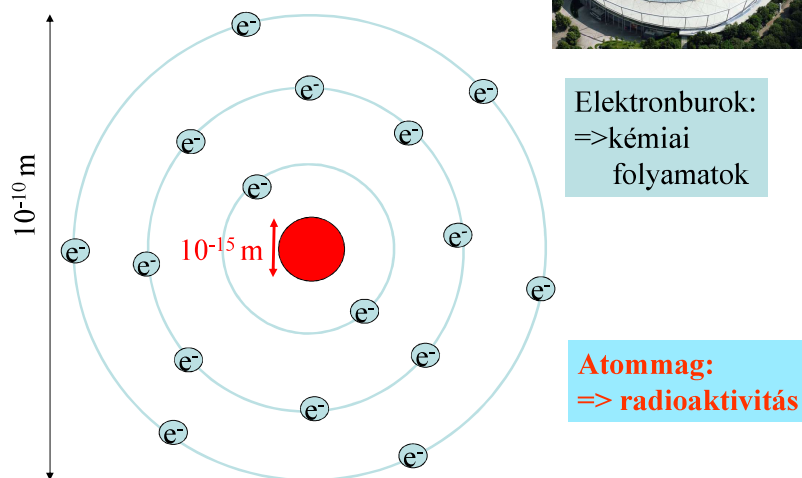
Példa: csontszcintigráfia

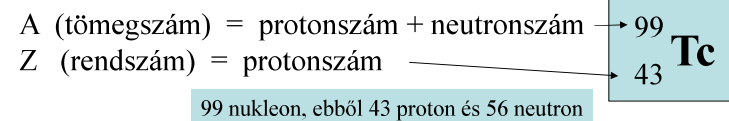
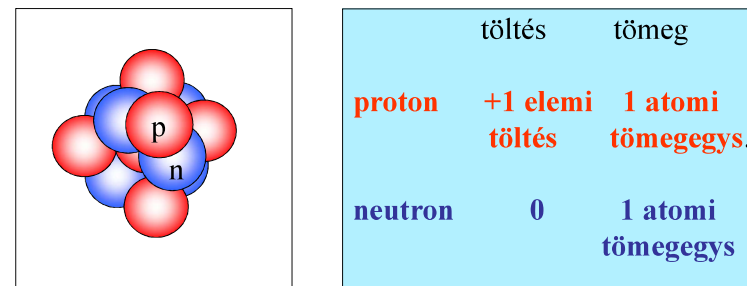
Méretek

m		
10 ⁰	méter	ember
10 ⁻³	milliméter	szabad szemmel látható távolság
10 ⁻⁶	mikrométer	sejt méret (pl. emberi vvt)
10 ⁻⁹	nanométer	fehérje
10 ⁻¹⁰	– Angström	atom átmérője, kémiai kötéstávolság H atom Ø ≈ 1 Angström (Å)
10 ⁻¹²	pikométer	röntgensugárzás hullámhossza
10 ⁻¹⁵	femtométer	atommag

Az atommag

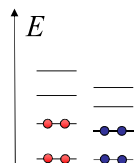

Az atommag felépítése

Az atommag stabilitása

- Coulomb erő destabilizál!
(protonok között: taszító hatás)
- Magerő: rövid hatótáv (~fm)
nagyon erős
vonzó (töltésfüggetlen)
- A nukleonok diszkrét energiaszinteken helyezkednek el.
- A mag energiája is diszkrét (kvantált)
- Energiaszintek tipikus távolsága MeV
- $eV = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J}$

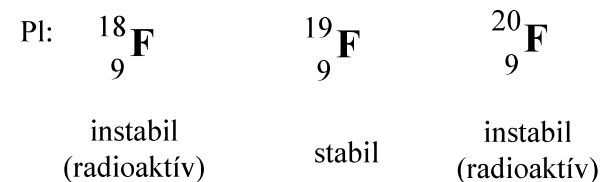
Izotóp

Azonos rendszámú de eltérő tömegszámú atomok

⇒ azonos protonszám eltérő neutronszám

Ugyanannak az elemnek a módosulatai,

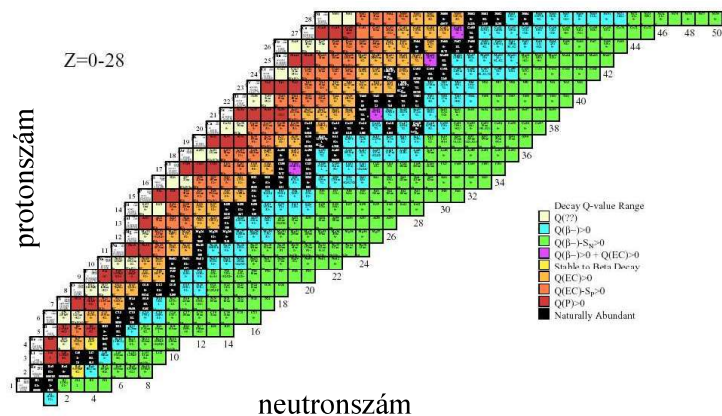
⇒ kémiai tulajdonságaik azonosak.

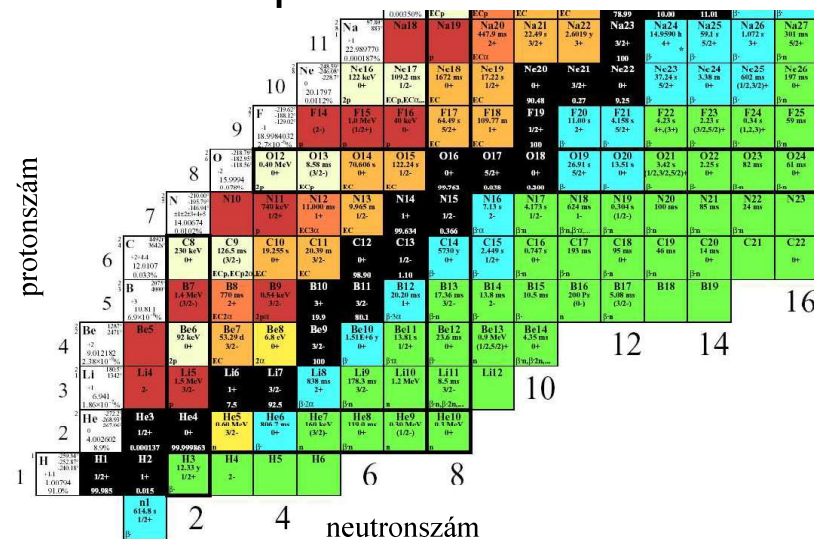
izotóp <-> radioaktív izotóp

Izotóptáblázat

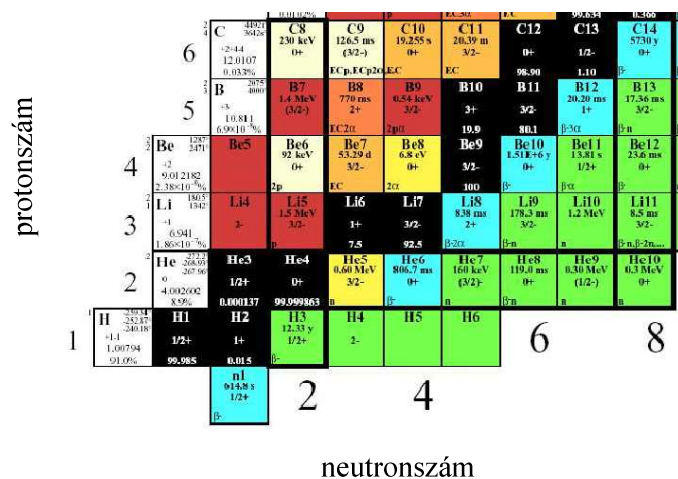
Table of Isotopes (1998)

Izotóptáblázat részlet

Izotóptáblázat részlet

Bomlások és részecskék

α - bomlás

α - részecske = ${}^4_2\text{He}$ atommag

β⁻ - bomlás: β⁻
β⁺

β⁻ részecske = elektron
β⁺ részecske = pozitron

K-elektron befogás

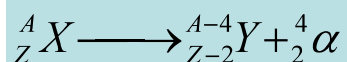
karakterisztikus
Röntgen-foton

Izomer magátalakulás

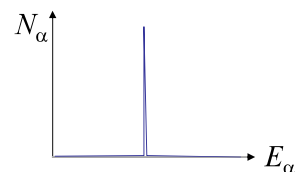
γ-sugárzás

α - bomlás

α - bomlás: ${}^4\text{He}$ atommag válik le a magról
nehéz atommagoknál fordul elő

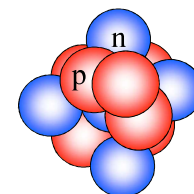
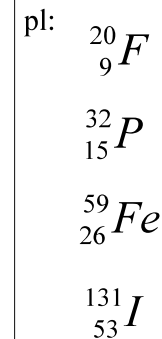
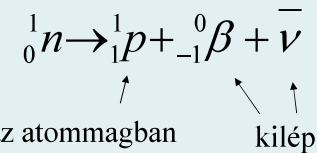
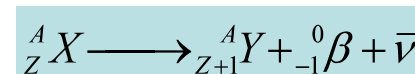
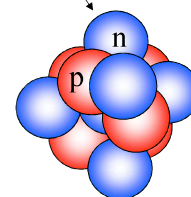

Vonalas energiaspektrum
 $E_\alpha \sim \text{MeV}$

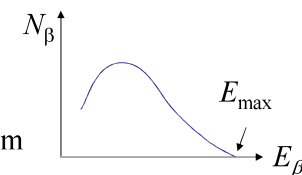
β^- - bomlás

neutrontúlsúly

β^- -sugárzás

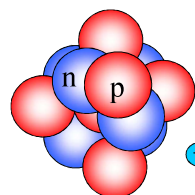
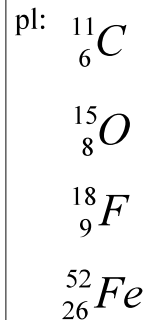
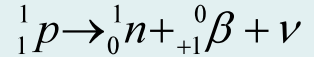
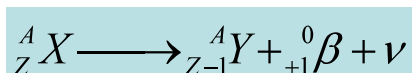
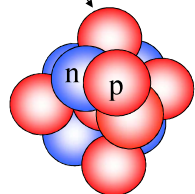
folytonos energiaspektrum

jelölések: $\beta^- = {}^0_{-1} \beta = e^-$

β^+ - bomlás

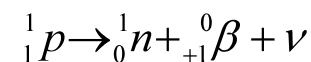
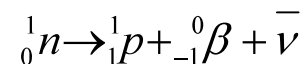
protontúlsúly

β^+ -sugárzás

folytonos energiaspektrum
mesterséges előállítás

Hogy is van ez?

$m_p = 1,672623 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$
 $m_n = 1,674928 \cdot 10^{-27} \text{ kg}$ } Nyugalmi tömegek!

Megoldás: Einstein féle tömeg-energia ekvivalencia

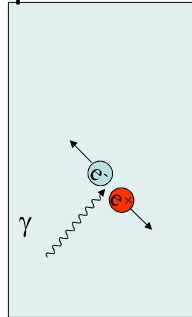
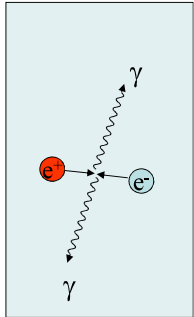
$$E = mc^2$$

kötött nukleon:
alacsonyabb energiaszint: kisebb tömeg!

Kis kitérő: elektron - pozitron

- antirészecskék
- tömeg ua, töltés ellentétes ...
- annihiláció és párkeltés

Einstein:
tömeg-energia
ekvivalencia

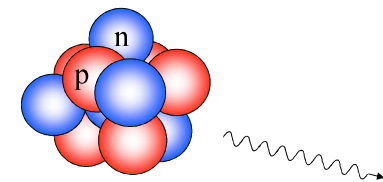
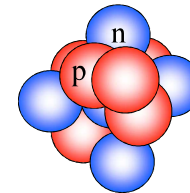
$$E=mc^2$$

$$m_e c^2 = 511 \text{ keV} \approx 0,5 \text{ MeV}$$

Prompt γ -sugárzás

A bomlás után a nukleonok elhelyezkedése
energetikailag kedvezőtlen lehet

Átrendeződés: alacsonyabb energiaszintre jut,
a fölös energiát kisugározza γ foton formájában

protonsám, neutronsám változatlan! Kísérőjelenség.

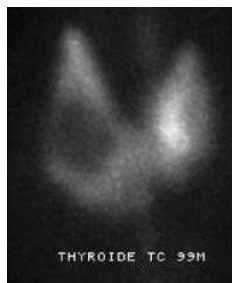
Izomer magátalakulás

Ha a bomlás utáni mag elég hosszú ideig stabil,
a γ -sugárzás később keletkezik.

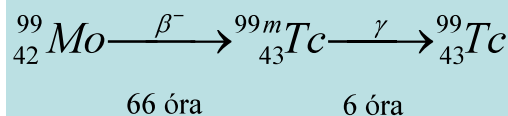
A két folyamat szeparálható.

Tisztán γ -sugárzó izotóp állítható elő!

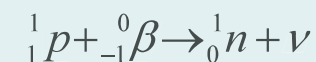
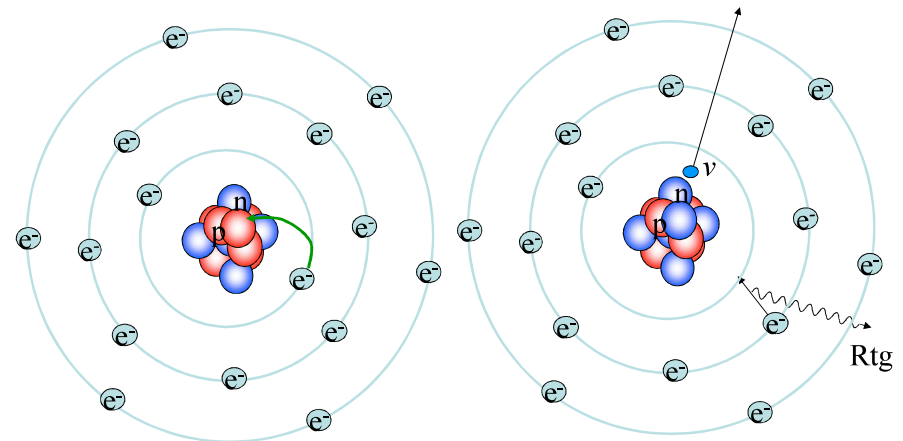
=> Izotópdiaosztika

Pl: ^{99m}Tc

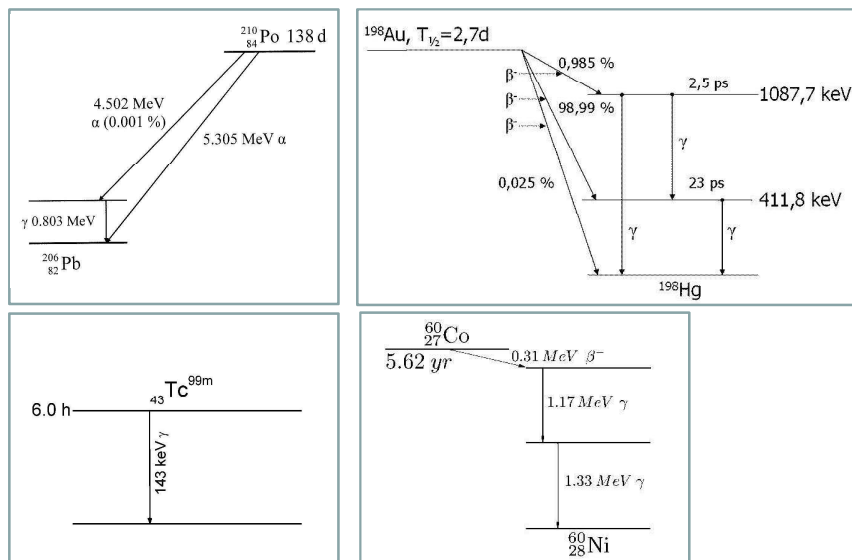

K-befogás (inverz β -bomlás)

Példák bomlási sémákra

A radioaktív izotópokat jellemző mennyiségek

Aktivitás (a sugárforrást jellemzi)

Felezési idő (a bomlás sebességét jellemzi)

Részecskeenergia (a sugárzást jellemzi)

Aktivitás (Λ)

$$\Lambda = \left| \frac{\Delta N}{\Delta t} \right| \quad \left(= \left| \frac{dN}{dt} \right| \right)$$

N = a bomlásra képes atomok száma
 t = idő

Aktivitás = az egységnyi idő alatt elbomlott atomok száma

mértékegysége: becquerel Bq
1 Bq = 1 bomlás/sec

Régi mértékegys: curie Ci
1 Ci = $3.7 \cdot 10^{10}$ Bq = 37 GBq

A gyakorlatban: kBq, MBq, GBq, TBq

mérhetetlenül alacsony

természetes radioaktivitás szintje

in vivo diagn.

óvatosan dolgozzunk vele!

terápiában alkalmazott aktivitás

Bomlástörvény

$\Delta N \sim N$ N a bomlásra képes (=elbomlatlan) atomok száma

$\frac{dN}{dt} = -\lambda N$ λ : bomlási állandó, bomlási valószínűség [1/s]
 $1/\lambda = \tau$ idő! átlagos élettartam

differentiálegyenlet

megoldása:

$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t} \quad \text{exponenciális lecsengés!}$$

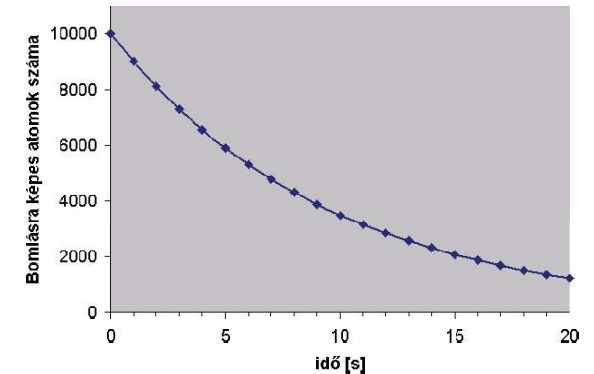
N_0 az elbomlatlan atomok száma kezdetben ($t=0$)

Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1 \text{ 1/s}$
- 1 sec múlva: 9000 (10000x0,1=1000 elbomlott)
- 2 sec múlva: 8100 (9000x0,1=900 elbomlott)
- 3 sec múlva: 7290 (8100x0,1=810 elbomlott)
- 4 sec múlva: 6561 (7290x0,1=729 elbomlott)
- ....

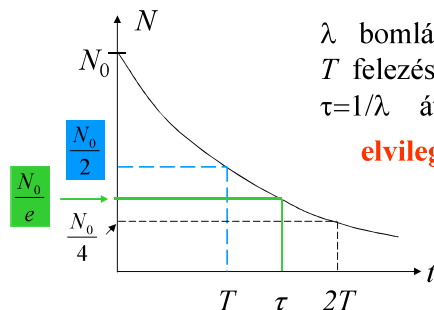
Példa

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1 \text{ 1/s}$
- 1 sec 9000
- 2 sec 8100
- 3 sec 7290
- 4 sec 6561
- ....

Felezési idő, bomlástörvény

$$N(t) = N_0 e^{-\lambda t} = N_0 2^{-\frac{t}{T}}$$

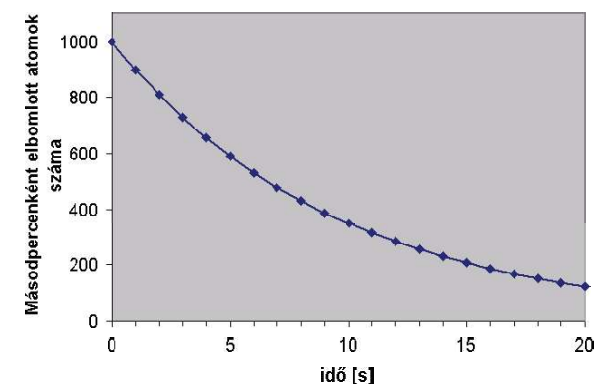
λ bomlásállandó (bomlási valószínűség)
 T felezési idő
 $\tau=1/\lambda$ átlagos élettartam

elvileg soha nem bomlik el az összes !

$$T = \frac{\ln 2}{\lambda} = \frac{0,693}{\lambda}$$

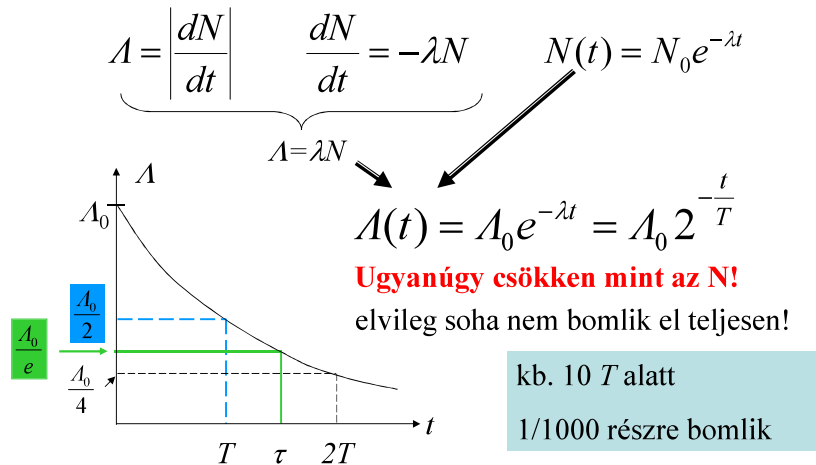
Az aktivitás csökkenése.

- Példa: $N_0=10000$ $\lambda=0,1 \text{ 1/s}$

1000 elbomlott)
900 elbomlott)
810 elbomlott)
729 elbomlott)

Az aktivitás időbeli csökkenése

A felezési idő az izotóp típusától függ

^{232}Th	$1,4 \cdot 10^{10}$ év
^{238}U	$4,5 \cdot 10^9$ év
^{40}K	$1,3 \cdot 10^9$ év
^{14}C	5736 év
^{137}Cs	30 év
^3H	12,3 év

^{60}Co	5,3 év
^{59}Fe	1,5 hó
^{56}Cr	1 hó (28 nap)
^{131}I	8 nap
$^{99\text{m}}\text{Tc}$	6 óra
^{18}F	110 perc
^{11}C	20 perc
^{15}O	2 perc
^{222}Th	2,8 ms

**Ezeket az adatokat
tilos megtanulni!**

Részecskeenergia

A radioaktív sugárzás tipikus részecskeenergiája
(a magátalakuláskor felszabaduló energia)

a **MeV** nagyságrendben van.

$\text{eV} = \text{elemi töltés} \times 1 \text{ Volt} = 1,6 \cdot 10^{-19} \text{ J} = 0,16 \text{ aJ}$

Tipikus energia-nagyságrendek a mikrovilágban

Külső elektronok
gerjesztése,
kilökése

eV (aJ)

fény

belső elektronpályák
közti átmenet

keV (fJ)

röntgensugár

atommag-
átalakulás

MeV (pJ)

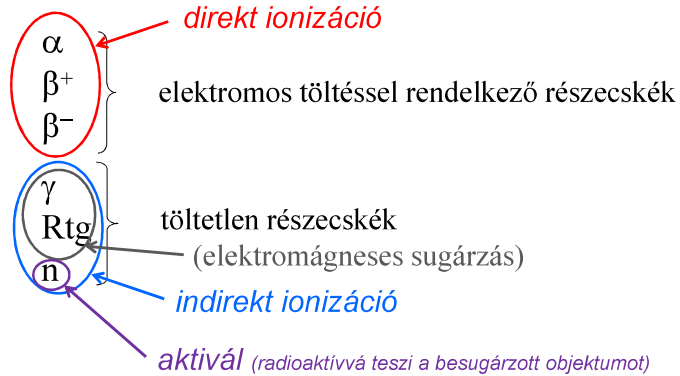
radioaktív
sugárzás
pl. γ

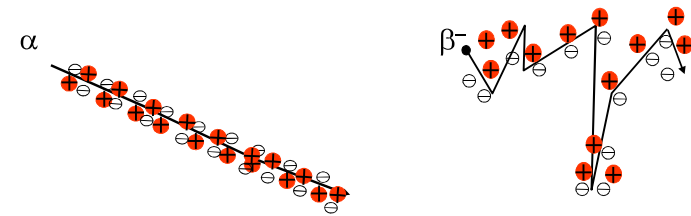
Sugárzások és anyag kölcsönhatása.

A sugárzások elnyelődése

Töltött részecskék elnyelődése

Útjuk során ionizálnak, energiájukból folyamatosan leadnak. Az energia egy véges úthosszon elfogy. **Hatótávolság**

Hatótávolság

α -részecske

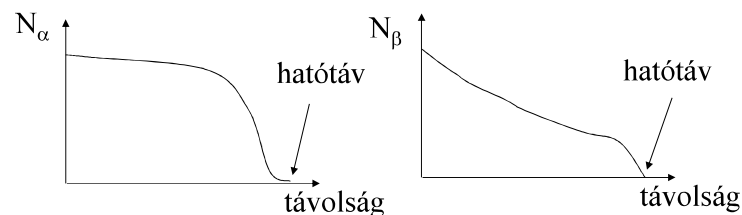
β^- -részecske

levegőben **néhány cm**

levegőben **m** nagyságrendű

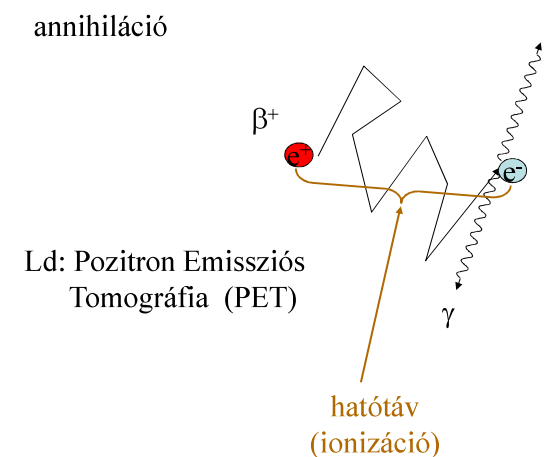
szövetben **0,01-0,1 mm**

szövetben **cm**

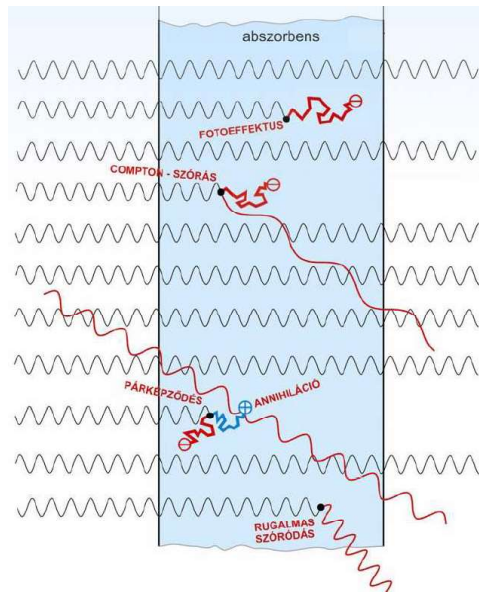

β^+ -sugárzás

annihiláció

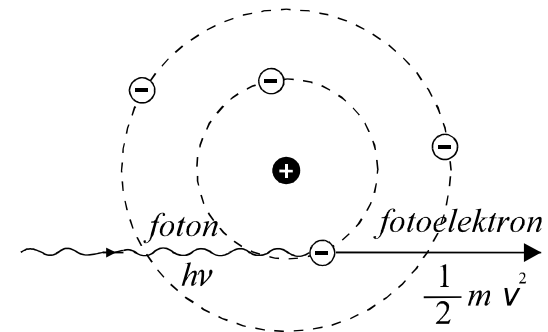
A γ - (és Rtg) sugárzás elnyelődése

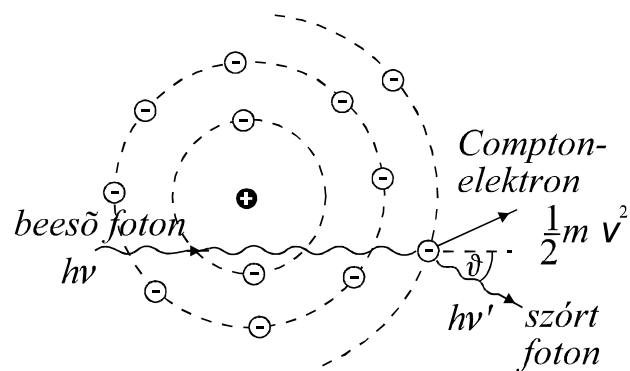
Véletlenszerűen fellépő
effektusok által megy végbe:

Fotoeffektus,
Compton-effektus,
párképződés,
(rugalmas szóródás)

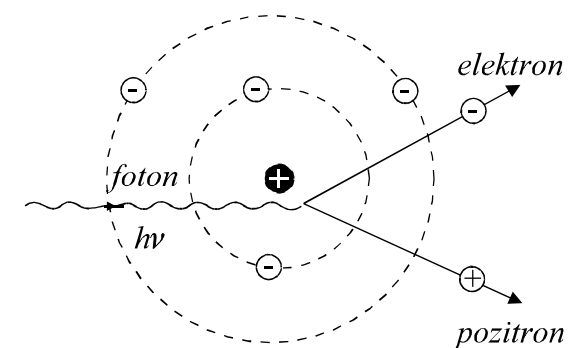
Fotoeffektus

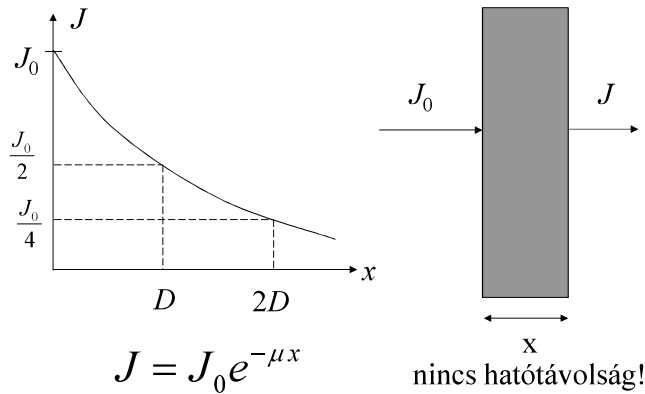
Compton effektus

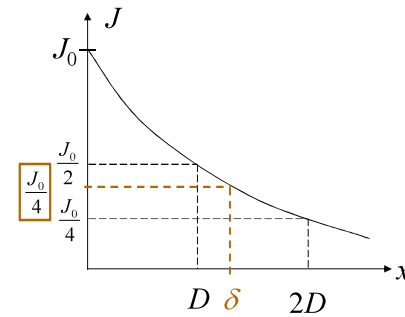
Párképződés

γ - és röntgensugárzás gyengülése

néhány „ökölszabály”: $x_{1/10} = 3,33 D$ $x_{1/1000} = 10 D$

μ : (lineáris) gyengítési együttható
 mértékegysége: 1/m, 1/cm
 $\delta = \frac{1}{\mu}$ „behatolási mélység”
 az intenzitás e-ed
 részére csökken (kb. 37%)

μ (anyagi minőség, absz. centrumok száma, sugárzás energiája)
 $= \mu(\text{anyag}, \rho, E_{\text{foton}}) \sim \rho$

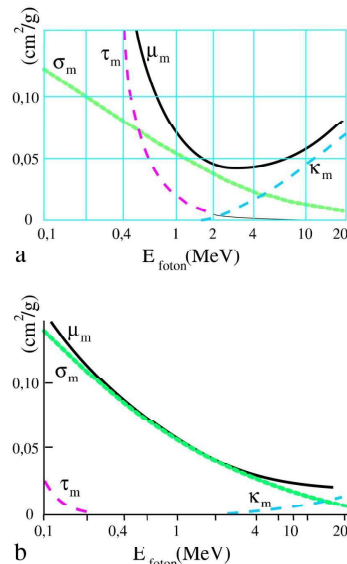
$$\mu_m = \frac{\mu}{\rho} \quad \text{tömeggyengítési együttható}$$

Tömeggyengítési együttható:

$$\mu_m = \frac{\mu}{\rho}$$

$$\mu_m = \tau_m + \sigma_m + \kappa_m$$

$$\tau_m = c \lambda^3 Z^3$$

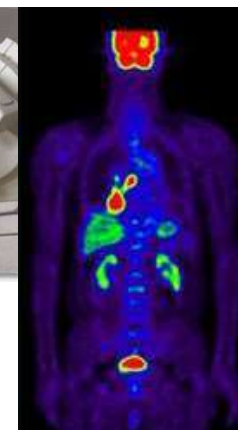

Alkalmazások

(sugárzások és sugárforrások)

Izotópdiaosztika

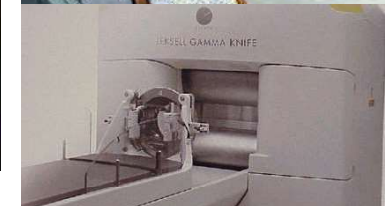
részletesen 2 hét múlva

tűzjelző

Sugárterápia

Alkalmazások (sugárzások gyengülése)

Rtg sugárzás elnyelődése

izotóptárolás (ólomvédelem)

izotópos fecskendő sugárvédő tokban

Alkalmazások (sugárzások gyengülése)

ólomüveg

ólomköpeny

pajzsmirigyvédő ólomgallér

